

Բենիկ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԱՆՈՒՐՅԱՆԻ ԱՎԱԶԱՆԻ ԱՄՐԱՇԻՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՅՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ **

Ախուրյան գետի ավազանի ամրաշինական կառույցների հնագիտական ուսումնասիրությանը զուգընթաց անհրաժեշտ է կատարել նաև աղբյուրագիտական ուսումնասիրություն՝ որևէ հնավայրի որևէ տեղանվան հետ նույնացման համար: Հայ միջնադարյան պատմագրության մեջ տարբերակվում են ամրաշինական կառույցների մի քանի տեսակներ՝ *ամրոց, բերդ, դաստակերտ և այլն*:

Ախուրյանի ավազանի ամրաշինությունների վերաբերյալ հայկական և օտար աղբյուրների վկայությունները շատ սուղ են: Աղբյուրներում ամրությունների հիշատակումները կապված են վաղ միջնադարում կամ ավելի վաղ տեղի ունեցած որոշ դեպքերի հետ, սակայն, ինչպես որոշ ամրությունների հետագա հնագիտական ուսումնասիրություններն են ցույց տվել, դրանք գոյություն ունեին նաև ավելի վաղ փուլերում: Օրինակ՝ Անիի բերդը, որի վերաշինությունն ու կառուցապատումը կապված են Բագրատունիների անվան հետ, իսկ ստորին շերտերում նշմարվում են «կիլիկոսյան» ամրոցի մնացորդներ¹:

Ստորև ըստ դարաշրջանների, կփորձենք դասակարգել ամրությունների մասին հիշատակությունները:

Արտաշես Ա-ի ժամանակաշրջանում տեղի ունեցող դեպքերի կապակցությամբ Մ. Խորենացին հիշատակում է Բագարան ամրոց-քաղաքի կառուցման մասին. «Շինեաց Երուանդ քաղաք փոքր ի վերայ գետոյն Ախուրենայ, և անուանեաց Բագարան, այս ինքն թէ ի նմա գրագնաց յօրինեալ է զկազմութիւն, և փոխեաց անդր զամենայն զկուռսն որ յԱրմաւիր: Եւ մեհեանս շինեալ՝ զեղբայր իւր զԵրուազ քրմապետ կացուցանէր»² «Ջկնի այսորիկ հրաման տայ Սմբատայ՝ երթալ յամուրն Բագարան, որ հուպ ի քաղաքն Երուանդայ ի վերայ Ախուրեան գետոյ, զի սպանցէ զԵրուազ զեղբայր Երուանդայ»³: Այսպես՝ Խորենացին մի դեպքում հիշատակում է, որ Բագարանն ամրոց էր, մի այլ դեպքում՝ քաղաք: Մա նշանակում է, որ սկզբնական փոքր ամրոցից Երվանդ թագավորն այն վերածեց պարսպապատ բերդաքաղաքի:

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

* Աշխատանքն իրականացվել է «Ախուրյանի ավազանի ամրաշինական կառույցները» թեմայի շրջանակում:

¹ Հակոբյան Թ., Անի մայրաքաղաք, Եր., 1988, էջ 11:

² Մ. Խորենացու Պատմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1913, Խ:

³ Նույնը, ԽԸ:

Վաղ միջնադարում Ախուրյանի ավազանի ամրաշինությունների վերաբերյալ հիշատակությունները սահմանափակվում են *Անիի և Արտագերսի, Արգինայի բերդերի նկարագրությամբ*:

Անիի բերդի մասին առաջին հիշատակությունները պատկանում են Եղիշեին ու Բուզանդին: Ուշ հայկական աղբյուրները, օրինակ, Կեղծ Շապուհ Բագրատունին, Վարդան Արևելցին (Բարձրաբերդցին) նույնպես հիշատակում են Անիի բերդը:

Անին տեղադրված է Ախուրյան գետի և նրա վտակ Անի գետակի միախառնումով ստացվող, մոտավորապես եռանկյունաձև հրվանդանի վրա, որը երկու կողմից՝ արևելքից ու արևմուտքից, եզերված է խոր կիրճերով, իսկ հյուսիսից քաղաքի տարածքը սահմանազատվում է երկու ձորակներով. հյուսիս-արևելքից՝ Գայիձորով, հյուսիս-արևմուտքից՝ Իգաձորով: Անիում պահպանվել են Կամսարականների կառուցած պարսպից հատվածներ՝ մետաղական կապերով ամրացված կոպտասառ թարերով: Կամսարական իշխանների օրոք Անիի ամրոցը գրավել է միջնաբերդի և ներքին բերդի բլուրները: Այդ ժամանակաշրջանի կառույցներից պահպանվել են ներքին բերդի բլրի հարավային կողմը պաշտպանող քառակուսի բուրգերով պարսպի մնացորդները և միջնաբերդում «Պալատական» կոչված միանավ եկեղեցին: Վաղ միջնադարում, սակայն, Անին դեռ քաղաք չէր, այլ միայն ամրոց:

Պատմիչ Վարդան Արևելցին հայտնում է, որ Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտել է Անիի ներքին բերդի իշխանին⁴, իսկ Բուզանդը հիշատակում է Անիի պարսպավոր բերդը⁵: Եղիշե վարդապետը Անիի ամրոցը հիշատակում է Արտագերսի և Գառնիի ամրոցների կողքին, ինչը նշանակում է, որ վերջինս արդեն V դարում լավ ամրացված, անմատչելի ամրոց էր⁶: Ըստ Կեղծ Շապուհ Բագրատունու՝ Անիի ամրոցը կառուցել է ոմն բյուզանդացի Մախազը⁷:

Այսպես՝ ըստ Վարդան Արևելցու՝ Անին IV դարում արդեն ամրացված, պարսպապատված բերդ էր, սակայն դեռ չէր վերածվել քաղաքի: Անին՝ որպես *բերդ*, հիշատակվում է միջին VII դարը, այնուհետև սկսվում է Անիի զարգացման նոր՝ *քաղաքային շրջանը*:

⁴«Յերրորդ ամին սորա պսակեալ Տրդատայ գայ ՚ի Հայս, եւ գտանէ զիշխանն Օտա զի պահեալ էր զգանձն արքունի, եւ զքոյր նորա Խոսրովիդուխտ յամուրն յԱնի. եւ յոլովք ՚ի նախարարացն Հայոց ընդ առաջ գային նմա»: (Վարդան Արևելցի, ԺԸ, էջ 158-159) Հասարակության Մ., Անիի ճարտարապետությունը. Պատմա-բանասիրական հանդես, 2011, № 3, էջ 4:

⁵ «Հասեալք ի ժամ առաւօտուն՝ չու էին ի տեղոյն և երթեալ բանակէին մոտ ի պարիսպ բերդին, որ անուանեալ կոչի Անի» - Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Եր., 1987, ԿԵ, էջ 292-293:

⁶«Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան ի վերայ բերդիցն եւ աւանաց, զոր ունէին Պարսիկքն ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զբնակութիւն նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ աւանաւք իւրովք. եւ առնուին զանմատոյց ամուրսն զԳառնի քաղաքն, զԱնին, զԱրտագերս» - Եղիշեի վասն Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Եր., 1957, Հ. III, էջ 125-126:

⁷ «Շինեաց և ամուրն Անի առ ասին Ախուրեան գետոյ» - Պատմություն Անանուն զրուցագրի, Եր., 1971, էջ 51:

Փ. Բուզանդը Արշակ թագավորին է վերագրում Արտագերս բերդի կառուցումը⁸: Արտագերս բերդը գտնվում էր Ախուրյանի գետաբերանից արևմուտք՝ անմատչելի մի լեռան վրա, և իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ այս բերդն ստացավ ռազմավարական կարևոր նշանակություն: Արշակ թագավորը բերդին հատկացրեց Արշարունյաց գավառը՝ բերդապահներին բնամթերք մատակարարելու նպատակով:

Արտագերսը վաղ հայկական աղբյուրներում կոչվում է «բերդ», իսկ զարգացած միջնադարի աղբյուրներում՝ «ամուր»^{9,10}: Հունական աղբյուրներում այն կոչվում է «բերդ»¹¹: Ամենայն հավանականությամբ, բերդը կառուցվել է I դարում և վերակառուցվել Արշակ Բ-ի օրոք:

Ըստ Լ. Մրովելու՝ վրացիներն ու հյուսիսային լեռնականները Արտաշես Ա-ի օրոք հարձակվում են Մեծ Հայքի վրա և զանազան ամրություններ և բնակավայրեր են ավերում: Այսպես՝ «նրանք ներխուժեցին Հայաստան, անսպասելիորեն հարձակվեցին Շիրակուանիի վրա և Վանանդից մինչև Բագրևան և Բասիանը, ամայացրին Դաշտիից մինչև Նախիջևան»¹²: Լ. Մրովելու մոտ հիշատակված Շիրակուանին համապատասխանում է Երագավորսին: Շիրակավանը պաշտպանում էր 3 կմ հեռավորության վրա գտնվող Տիգրիսի ամրոցը: Այն, որ այս պատմական վկայության մեջ չի նշվում վերջինիս անվանումը կամ կոնկրետ ամրոցի հիշատակումը, պայմանավորված է վրաց-հյուսիսկովկասյան ցեղերի կողմից դեպի Հայաստան մտնող ճանապարհի կայանների անունների հիշատակության բացակայությամբ:

Տիգրիս կամ Տգրիս բերդի մասին Ալիշանը բերում է Հ. Ներսես Սարգսյանի նկարագրությունը. «...ի հարաւոյ արևելից գեղջն կայ բերդ այդ, ի 15352 բարձու լեռնակի, ... գօրմէ ասէ վերոհիշեալ հայրս «ի գիւղս այս ամրոց մի կայ քառակուսի, կողմանցն միայն կանգուն գոլով ցարդ, այլ ի ներքս չիք ինչ և է ի դաշտավայրի: Ի խանգարեալ արձանագրին ուրիշ վերածնի անունս ՀԱԶԱՐԱԲԵՎ, և թուական գայս ձև օրինակի Ի ՇԺԵ Թ: Առնթեր դրան կայ վեմ մի մեծ և ի վերայ թուական ՈՂԷ... առաջին թուականն ընթեռնելի է ըստ իս ի ՇԺԵ թվ., որ է 1066 ամ ՓԼԿԶԻՆ, թէ չիցն ԶԺԷ (1266), զի նույն ամ (1269) յիշատակի յարձանագրութիւնս Հոռոմոսի

⁸ Տարբերակներ՝ Արտագերա, Արտագերաս, Արտագերասա, Արտագերե, Արտագերեկ, Արտագերից բերդ: (Տե՛ս Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Հ. I, Եր., 1986, էջ 488:

«Բայց գտոհին Կամսարականացն՝ որ էին գաւառաց տեարք, Շիրակայ և Արշարունեաց, ազգատ առնէր. և զգաւատոսն ունէր յոստան: Թագաւորն Արշակ հրաման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Արտագերս անուն.....վասն զի կարի ամուր էր բերդն այն» - Մալխասյանց Ստ., Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Եր., 1987, ԴԹ, էջ 202-203:

⁹ Ստեփանոս Տարոնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 70:

¹⁰ Մալխասյանց Ստ., Փավստոս Բուզանդ, ՄԵ, էջ 262:

¹¹ Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 488:

¹² Цулая Г. Леонти Мровели, Жизнь Карглийских царей, Москва, 1979, с. 33.

վանաց Հագարաբէկ ոմն որդի Թայիկի»¹³: Այսինքն՝ Ղ. Ալիշանը Տիգրանի կառուցման թվականը ընթերցում է 1066 թ.:

Մեքենուի հաղորդմամբ՝ Պարսկա-բյուզանդական պատերազմների սկզբնական շրջանում, երբ պատերազմական թատերաբեմը Հայաստանն էր, Խոսրով արքայից արքան իր հարվածային ուժը ուղղեց Միջագետքի Դարա բերդի դեմ, որը բյուզանդական զորքի գլխավոր հենակետն էր պարսկական սահմանագլխի վրա: Ջուզահեռ այս ռազմական գործողություններին, պարսկական մեկ այլ զորախումբ մուտք է գործում Մեծ Հայքի բյուզանդական մաս: Բյուզանդական զորքը բանակել էր Շիրակավանում, բայց չդիմանալով մարսկական բախումին, անցնում է Ախուրյան գետը և ամրանում Արգինա բերդում: Տեղացիները նույնպես օգնում են բյուզանդական զորքին և հարձակվում են պարսկական թիկունքի վրա: Զարգացած միջնադարի հայ պատմիչները Արգինան չեն հիշատակում որպես բերդ: Օրինակ՝ Ս. Տարոնեցի Աստղիկ պատմիչը հիշատակում է Արգինայում եկեղեցու և կաթողիկոսարանի գոյությունը¹⁴:

Ղ. Ալիշանը նշում է, որ հնում Արգինան եղել է Կամսարականների պայազատների մեծ և ամուր բերդը՝ մինչև 603 թվականը, երբ այն գրավում են պարսիկները¹⁵, իսկ արդեն զարգացած միջնադարում այն վերածվել է պարսպապատ եկեղեցու, այնուհետև՝ կաթողիկոսարանի:

Ի տարբերություն նախորդ դարաշրջանների, երբ Հայաստանում ամրոցներ ու բերդեր կառուցելու մենաշնորհը թագավորական իշխանության ձեռքում էր, արաբական տիրապետության շրջանում մեծ բնակավայրեր գրեթե գոյություն չունեին, և նոր բնակավայրերը առաջանում էին եկեղեցիների ու վանքերի շուրջը, նպաստելով դրանց ամրացմանն ու պարսպապատմանը: Ախուրյանի ավազանում և ընդհանրապես Հայաստանում ռազմավարական և տակտիկական պաշտպանական համակարգերի ստեղծումը կապված էր ճանապարհների անվտանգությունը ապահովելու հետ և առևտրական ճանապարհների երկայնքով իրարից որոշակի հեռավորության վրա կառուցվում էին աշտարակներ ու ամրոցներ և այլն:

Շիրակի զարգացած միջնադարի և ուշ միջնադարի ամրաշինական կառույցները կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի՝ վանք-ամրոցներ և բերդեր: Առաջին տեսակի մեջ կարելի է դասել Ծառաքար-Մաղասաբերդը, Մարմաշենը, Հառիճավանք¹⁶, իսկ երկրորդ տեսակին են պատկանում Տիգրանի, Գուսանագյուղի

¹³ Հարությունյան Ս., *Երազգավորսի 1977 թ. պեղումները, Պատմա-բանասիրական հանդես, № 1, Եր., 2012, էջ 194*:

¹⁴ «Տէր Խաչիկ եպիսկոպոս Արշարունեաց քուերորդի Տեառն Անանիայի, որ միապետեալ խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց ամս ԺԲ: Եւ նորոգեաց զտուն կաթողիկոսարանին ի Շիրակ գաւառի ի գիւղաքաղաքին Արգինայ, յեզերս Ախուրեան գետոյ, ի հանգստարանի Տեառն Անանիայի Հայոց վերադիտողի: Եւ ի նմին գեօղ շինեաց զտուրբ կաթողիկէ»-
(Տէ՛ս Ստեփանոս Տարօնեցոյ Աստղկան Պատմութիւն Տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 185):

¹⁵ Ալիշան Ղ., *Շիրակ, Վենետիկ, 1881, էջ 12*:

¹⁶ Հառիճում 1201 թվականին Բվանե և Զաքարե Զաքարյանները հիմնում են ամրոց և կառուցում Կաթողիկե Ս. Աստվածածին եկեղեցին: Շինարարական արձանագրության մեջ

ամրոցը և այլն: Դեռ IX-XI դարերում միջնադարյան Հայաստանի վանքերը շրջապատվում էին պարիսպներով, որոնք, սակայն, որպես պաշտպանական կառուցվածքներ բավական համեստ էին, և վանքերը էական հավակնություն չունեին ամրոցների դեր խաղալու¹⁷:

Իշխանական դղյակներից բացի (Մաղասաբերդ, Տիգնիս և Ամբերդ), ինչպես նշում է Ա. Ջարյանը, միջնադարում *բերդ* հասկացությունը՝ իբրև հզոր պարսպապատերով և ամրակուռ աշտարակներով միայնակ կառույց, գոյություն չի ունեցել: Եղել են ամբողջական համակարգեր, երբ ամրոցները կառուցվել են ճանապարհների երկայնքով, իրարից որոշակի հեռավորության վրա¹⁸: Այս համակարգի նպատակն էր՝ պաշտպանել մայրաքաղաքը կամ որևէ այլ կարևոր կենտրոն և որպեսզի թշնամին գրավեր այն, պետք է սկզբից հաղթահարեր համակարգի մյուս արբանյակ ամրությունները: Շիրակում, տվյալ դեպքում Ախուրյանի ավագանում, նման համակարգ մենք տեսնում ենք մայրաքաղաք Անիում: Պատահական չէ, որ Բագրատունյաց շրջանում ամրացվում են Մաղասաբերդը, Մարմաշենը, Տիգնիսը: Սրանց մասին հիշատակություններ կան ինչպես հայ, այնպես էլ արաբական և վրացական աղբյուրներում:

Այսպես՝ Ծառաքար-Մաղասաբերդը հիմնվել է 6-րդ դարի առաջին կեսերին՝ որպես բյուզանդական զինվորական հենակետ և սկզբնական շրջանում կոչվել է Մաղասաբերդ: Արաբական շրջանում լքվել և վերածվել է փոքրիկ վանքի՝ Ծառաքար անունով: Բագրատունյաց շրջանում Ծառաքարի վանքը վերածվել է բերդի. կառուցվել են հզոր պարիսպներ և բուրգեր:

Աղբյուրների մեջ Մաղասաբերդ-Ծառաքարը¹⁹ հիշատակվում է առաջին անգամ կելծ Շապուհ Բագրատունու մոտ՝ «Մախազիբերդ» անունով²⁰: XVII դարում այն հիշատակվում է՝ Ջ. Սարկավազ Քանաքեռցու մոտ:

Ջարգացած միջնադարում փոքր եկեղեցիները կամ փոքր վանական համալիրները վերածվեցին ամրությունների (բերդեր, ամրոցներ): Մաղասաբերդի մեջ էր փոքր Ս. Գևորգ անունով եկեղեցին: Ինչպես կարծում է Կ.Մաթևոսյանը, նմանատիպ փոքրիկ մատուռները «քողարկում» էին վանքը ռազմական կառույցի վերափոխելու բուն գործընթացը²¹:

ասվում է՝ «շինեցի ի սմա ամրոց և զկաթողիկես»: Տե՛ս Մաթևոսյան Կ., Հառիճի վանքի պատմությունից, Անի-Շիրակի պատմության էջեր, Եր., 2010, էջ 200: Մաթևոսյան Կ., Հառիճի վանքը ԺԳ դարի սկզբին (գրչության կենտրոնը և հարակից հարցեր), «Էջմիածին», 1998, Ա, էջ 115-124:

¹⁷ Հասարակական գիտությունների, 1969, № 2, էջ 77:

¹⁸ Ջարյան Ա., Սյունիքի ամրոցաշինության որոշ սկզբունքների մասին, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1988, N. 1, էջ 227:

¹⁹ Մանրամասն տե՛ս Մաթևոսյան Կ., Անի քաղաքը և Ծառաքար-Մաղասաբերդը (11-14-րդ դդ), Եր., 2010, էջ 216-235:

²⁰ «Եւ զՄախազ ոմն ի յաշխարհէն Հայոց կացոյց ի յարևելս, այր չար ու անարէն: Նայ շինեալ զամրոցն ար աջն Խորինա զետոյ և կոչեացն զնայ Մախազիբերդ» (Տե՛ս Դարբինյան-Մելիքյան Հ., Պատմութիւն Անանուն գրուցագրի), Եր., 1971, էջ 51:

²¹ Մաթևոսյան, նշվ. աշխ., էջ 222:

Կարևոր տեղեկություն է հաղորդում նաև վրացական աղբյուրը՝ նշելով, որ վրաց թագավոր Բագրատ Դ-ը (1027-1072) դաշնակցել է Վեստ Մարգսի հետ և միացրել տարածք՝ «Անվո ինն բերդերով, բացի Ամբերդից»²²:

XI դ. արաբ պատմիչ Իբն ալ Ասիրը մանրամասն նկարագրում է Մարմաշենը, որն ունեցել է ամրապատ պարիսպներ և պաշտպանված է եղել մեծ գետով²³:

Այսպես, ըստ արաբ պատմիչի, Մելեքշահը և Նիզամ ալ-Մուլքը շարժվեցին դեպի Մարիամ Նիշին՝ «սա մի ամրացված քաղաք էր, որի պարիսպները պատրաստված էին հսկայական պինդ քարերով, որոնք կավի ու երկաթի միջոցով իրար էին կապված, իսկ նրանց արանքում կար մի մեծ գետ²⁴»: Ղ.Ալիշանը կարծում է, թե նույն Մարմաշենում պետք է լիներ Վահրամ Պահլավունու կառուցած ամրապատ ու աշտարակապատ դղյակը²⁵, որոնց մասին սանահինցիներին գրած իր թղթերում Գրիգոր Մագիստրոսն ունի հետևյալ վկայությունը. «Եվ դղյակներ սքանչելի ու ամրապատ պարիսպներով ու աշտարակներով նա հարդարեց»²⁶: Եթե արաբական աղբյուրները Մարմաշենը համարում են պարսպապատ քաղաք, ապա Մագիստրոսն ավելացնում է, որ քաղաքում կառուցվում են դղյակներ, աշտարակներ ու ամրապատ պարիսպներ:

Այսպիսով՝ հայ միջնադարյան ամրոցաշինության պատմության ուսումնասիրության համար մեծ նշանակություն ունեն պատմիչների ամրաշինությունների տեսակների, անվանումների, տեղորոշման և այլ հարցերի մասին հիշատակությունները: Ախուրյան գետի ավազանը՝ շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի և գետի հոսքի երկայնքով առաջացած կիրճում բնական անմատույց հրվանդանների պայմանավորված եղել է հին շիրակցիների ուշադրության կենտրոնում՝ ամրոցների, բերդերի, կայանների, կամուրջների, աշտարակների, բնակավայրերի, սրբարանների կառուցման տեսանկյունից:

²² Մելիքսետ-Բեկ Լ., Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. Ա, Եր., 1934, էջ 205-206:

²³ 10-րդ դարում Անիին հյուսիսից պաշտպանում էր Մարմաշենը: Այստեղ կառուցվում են երկու ամրոց-գորանոցներ, որոնց տիպը և հատակագծային լուծումները նորություն են միջնադարյան ամրոցաշինության բնագավառում: Վահրամաբերդում և Տիրաշենում կառուցված այդ ամրոցները իրենցից ներկայացնում են մոտ 100 մ երկարություն ունեցող հրվանդաններ, որոնց կենտրոնով անցնող նեղ փողոցը տեղանքը բաժանում է երկու հավասար մասերի: Փողոցի աջ ու ձախ կողմերում տեղադրված են մոտ 60 մ² մակերես ունեցող գորանոցային տիպի սենյակներ: Չորանոց-ամրոցը պաշտպանված է պարիսպներով ու աշտարակներով: Առանձնապես հոգ է տարված միակ մուտքի պաշտպանությանը: Վահրամաբերդի բարձրադիր մասում տեղադրված է մեծ սրահաձև շինություն, որը ամրոցի մնացած մասից առանձնանում է և պաշտպանված է մեծ շրջանաձև աշտարակներով: Սա, ինչպես նաև Ամբերդի միջնաբերդը միջնադարյան դղյակի նախատիպերն են: Տե՛ս Ս. Հարությունյան, Մարմաշենի պեղումները, Հայկական ՍՍՀ-ում 1975-1976 թթ. Դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներն նվիրված գեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1977, էջ 40-41:

²⁴ Մելքոնյան Հ., Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Հ. 11: Արաբական աղբյուրներ, Հ. Բ: Իբն ալ-Ասիր, Եր., 1981, էջ 228:

²⁵ Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 67:

²⁶ Մագիստրոս Գր., Թղթեր, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 15:

Եթե համեմատելու լինենք Շիրակի, մասնավորապես Ախուրյանի ավազանի ամրաշինական կառույցների ճարտարապետական հորինվածքը Հայաստանի այլ շրջանների, օրինակ՝ Տաշիր-Չորագետի, Վայոց ձորի, Սյունիքի, Արցախի հետ, ապա կնկատենք էական տարբերություններ տեղանքի ընտրության, լանդշաֆտի ձևափոխման, հատակագծման և այլ հարցերում: Եթե Շիրակում (Տիրաշեն, Անի, Արգինա և այլն) և Տաշիր Չորագետում (Կայան, Լոռի, Ախթալա և այլն) ամրությունները կառուցվել են եռանկյունաձև հրվանդանների վրա՝ հարմարեցվելով տեղանքին, ապա Սյունիքում և Արցախում ամրությունները կառուցվել են գլխավորապես զազաթների վրա (Սմբատաբերտ, Վասակաշատ, Որոտն, Կկոց քար և այլն):

Գրավոր աղբյուրներում Ախուրյանի ավազանի ամրաշինական կառույցներից հիշատակվում են Բագավանի ամրոցը, Անիի բերդը, Արտագերս և Արգինայի ամրոցները, Շիրակավանը, Մաղասաբերդը և Մարմաշենը: Գործառնության առումով պատմիչները տարբերություն չեն տեսնում *ամրոց* և *բերդ* տերմինների միջև, քանի որ հաճախ նույն շինության վերաբերյալ օգտագործում են երկու բառերն էլ:

УПОМИНАНИЕ ФОРТИФИКАЦИОННЫХ СООРУЖЕНИЙ БАССЕЙНА РЕКИ АХУРЯН В СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ

___ *Резюме* ___

___ *Б. Варданян* ___

В истории изучения фортификационных сооружений Древней Армении важную роль играет упоминание средневековыми историками названий крепостей, их локализация и т.д. В армянской средневековой историографии различаются некоторые типы фортификационных сооружений. В письменных источниках фортификационные сооружения бассейна реки Ахурян упоминаются следующие крепости («амроц»): Багаван, Артагерс, Аргина, Ширакаван, Махасаберд, Мармашен и крепость («берд») Ани. Между терминами "амроц" и "берд" нет никакой функциональной разницы.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Վարդանյան Բենիկ Վարդանի - ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոն, E-mail: vbenik@yahoo.com*